

ВПЛИВ СІМ'Ї НА РОЗВИТОК ДИТИНИ

¹Вінницький національний технічний університет

Анотація

Досліджено вплив сім'ї на розвиток дитини. Акцентовано увагу на ролі раннього досвіду розвитку дитини. Визначено та розкрито фактори раннього досвіду дитини та ролі сім'ї у створенні умов позитивного досвіду розвитку дитини.

Ключові слова: сім'я, дитина, батьки, формування особистості, психологічний розвиток.

Annotation

The influence of the family on a child's development has been studied. Attention has been focused on the role of early developmental experiences. The factors of early childhood experience and the family's role in creating conditions for positive developmental experiences have been identified and analyzed.

Keywords: family, child, parents, personality development, psychological development.

Вступ

Сім'я відіграє одну із визначальних ролей у формуванні особистості. Це невелика соціальна група, об'єднана кровною спорідненістю, де членів пов'язують родинними узами, емоційними відносинами, моральною та взаємною відповідальністю. Для дитини сім'я – це багатогранний світ, у якому вона вчиться співчуттю, взаємодії та засвоює поведінкові моделі. Як частина сім'ї, дитина вступає у певні стосунки з батьками, що можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки.

У сучасному суспільстві прогресує криза сім'ї, яка проявляється не лише в соціально-економічній площині. На основі аналізу сучасного суспільства та сім'ї в ньому стає зрозуміло, що батьки часто нездатні створити умови для соціалізації та гармонійного розвитку дитини. Це призводить до появи різноманітних психологічних проблем і, як наслідок, захворювань.

Особливо гострою є проблема, пов'язана з раннім досвідом дитини. Роль батьківства у формуванні особистості є неоціненною, особливо в перші роки життя.

Метою статті є дослідження ролі батьківства у розвитку дитини у вікові періоди «новонародженість», «немовля» та «раннє дитинство».

Основна частина

Дитина стає частиною сім'ї, як нова сутність, без сформованих навичок та вмінь, тому основним завданням батьків є забезпечення умов для існування та розвитку. Поведінка батька і матері та атмосфера у сім'ї є вирішальним чинником у швидкості формування розвитку особистості дитини. Ранній досвід і взаємодія з батьками є важливими для емоційного та соціального розвитку дитини, а порушення в сімейній атмосфері може стати фундаментом для формування психологічних і поведінкових труднощів у майбутньому.

Перше уявлення про світ дитина отримує відразу ж після народження через дотики. Фізичний дотик матері і малюка відіграє важливу роль у формуванні зв'язку між ними та для розвитку мозку дитини. Саме після народження (віковий період «новонародженості») (0 – 3 місяці) вкрай важливі «погладжування», які біологічно підстраховують та дарують відчуття захищеності. Тривале відчуття безпеки є одним з

основних умов здорового психологічного розвитку. Малюк, який відчуває довіру до світу, немає порушень сну, його легко годувати, він без страху та гніву переносить зникнення з поля зору одного з батьків, адже знає, що вони повернуться та задовільнять його базові потреби [6, с. 63]. Якщо ця гармонія порушена, можливі відхилення нормальної життєдіяльності немовляти, формування стійкого песимізму й зародження почуття загрози, що йде від світу та майбутніх психологічних труднощів [2, с. 58].

Під впливом умов, створених дорослими, помітно змінюється емоційне життя малюка. Зокрема, при позитивному емоційному фоні, ласкавих звертаннях, доброзичливості, турботі у малюка викликають відповідні емоційні реакції. Посмішка новонародженого є першою соціальною емоцією, яка з'являється при спілкуванні з дорослими, і є своєрідною відповіддю на турботу.

Під час взаємодії дитини з дорослим у емоційній сфері психіки формується важливе новоутворення – «комплекс поживлення». Поява «комплексу поживлення» свідчить про завершення періоду «новонародженості» та про початок вікового періоду «немовля» (3 місяці – 1 рік).

Він включає емоційні та рухові реакції: вокалізація, малюк тягнеться ручками і спрямовує погляд до дорослого, посміхається. Вокалізації виражають радісні емоції задоволення разом з активізацією рухових реакцій. Малюк виділяє дорослого серед інших, демонструючи позитивне ставлення до взаємодії з ним. У дитини починають формуватися перші соціальні потреби, пов'язані з пізнанням та спілкуванням, які тісно переплітаються і задовольняються через «комплекс поживлення». Потреба у спілкуванні реалізується безпосередньо в емоційному спілкуванні як провідній діяльності немовлячого віку [1, с. 70].

«Раннє дитинство» (1 – 3 роки) як стадія вікового розвитку дитини, протікає у віці від року до трьох [3, с. 97]. Вона характеризується формуванням та відстоюванням своєї автономії та незалежності. Саме у цей період дитина починає ходити та намагається контролювати себе. Проте почуття самостійності не повинно знищити довіру до світу, яка з'явилася на першому етапі розвитку особистості. Батьки відіграють важливу роль у її збереженні, обмежуючи дитину, коли та прагне присвоювати, вимагати та контролювати [6, с. 64].

Водночас обмеження та вимоги дорослих є фундаментом для появи негативних почуттів дитини, таких як сором та сумнів у собі. Безжалісні вимоги, жорстокі покарання та засудження за помилки сприяють виникненню страху недосконалості, постійній стурбованості та напруженості дитини.

Діти, які виростили в атмосфері любові, підтримки та взаєморозуміння, як правило, мають вищу самооцінку, розвинені соціальні навички, впевненість в собі та краще адаптуються до змін. Проте, порушення в сімейних відносинах, такі як конфлікти, відсутність емоційної близькості або жорстоке поводження, можуть призвести до розвитку різноманітних психологічних проблем, включаючи тривогу, депресію, агресивність та порушення поведінки.

У разі наявності проблем у сімейних взаєминах може спостерігатися феномен «психосоматична сім'я». Для такої сім'ї нехарактерно заохочення вільного вираження переживань, внаслідок чого дитина привласнює стереотипи придушення емоцій, що поступово призводить до їх соматизації.

Залежно від віку дитина матиме різну силу і глибину реакції на конфлікт батьків. Зазвичай діти молодшого віку поглинені емоціями жаху та страждання і, як наслідок, не зможуть протистояти слабким бар'єрам розуму.

Для дитини, яка переживає стрес, характерна замкнутість, товариськість та мовчазність, у гострих випадках можливий мутизм – втрата мови через нервозність. Дитина може не усвідомлювати зв'язку між своїм станом та втратою. Такі діти воліють дружити з літніми людьми, домашніми тваринами та дітьми, які ще не навчилися говорити.

Розлучення батьків та домашнє насильство викликають у дітей почуття незахищеності та нестабільності, які можуть проявлятися через різноманітні емоційні та поведінкові реакції. Це, в свою чергу, стає причиною порушення сну, труднощів у взаємодії з дорослими. Розлучення часто призводить до того, що один з батьків несвідомо формує у дитини негативний образ відсутнього батька. Це особливо стосується хлопчиків, яким згодом важко сформувати позитивне ставлення до чоловічої статі, якщо в сім'ї немає чоловічої фігури. Відсутність позитивного прикладу батька може вплинути на їхнє сприйняття чоловіків та ролі чоловіка в сім'ї.

У ситуаціях, коли батьки не змогли справитися зі своїми особистими проблемами, обмежували у прояві

емоцій та не забезпечили сприятливі умови, як наслідок, можливе виникнення неврозів у дітей [8, с. 186].

При невротичному захворюванні характерна непродуктивна витрата психічних засобів, ресурсів та можливостей. Можливе наростання занепокоєння й емоційної нестійкості, поява або посилення вегетосудинних та психосоматичних порушень [5, с. 695].

Результати досліджень свідчать, що при дефіциті емоційного спілкування немовляти з матір'ю та/або батьком можливе виникнення негативного впливу, який позначається на подальшому розвитку дитини.

Після Другої світової війни у психології виник термін «госпіталізм», яким позначали психічний розвиток дітей, що втратили батьків та утримувалися у дитячих будинках та лікарнях. Таким малюкам характерні порушення у поведінці та затримання психічного й фізичного розвитку. Попри хороший догляд, збалансоване харчування та гігієнічні умови, відсоток смертності був неймовірно високим.

Госпіталізм спонукає виникненню труднощів у розвитку мовлення дитини, формуванні пізнавальних функцій та проблем з емоційним розвитком. Відповідно до праць А. Джерсїлд, здатність дитини любити людей, які її оточують напряму залежить від кількості любові, яку отримала вона сама.

При вивченні розвитку малюків, які осиротіли під час війни та виховувалися без втручання батьків, спостерігаються проблеми з формуванням вибіркового стосунку з дорослими та однолітками у підлітковому віці, проте більшість намагалася встановити тісні взаємини «дитина – мати» з будь-ким із дорослих [7, с.194].

Також через зростання в умовах емоційної депривації, тобто тривалої відсутності одного з батьків або неадекватного домашнього виховання, можливе виникнення психогенного аутизму. Як наслідок, відбувається затримка розвитку мовленнєвих та психомоторних навичок, порушення контакту з оточенням, пасивність, емоційна інфальтивність, відсутність емоційної диференціації [10].

Отже, у віковий період до трьох років поведінка батьків відіграє важливу роль у формуванні особистості та психологічного здоров'я дитини. Ставлення родини до чада визначає міжособистісні зв'язки дитини та, в майбутньому, її роль у колективі. Любяча, тепла та комфортна атмосфера і благополуччя у сім'ї допомагають батькам навчити дитину найбільш адаптивним патернам поведінки, що у майбутньому буде проявлятися в успішності спілкування з однолітками та соціальній компетентності. Ставлення батька й матері, яке характеризується розумінням та задоволенням потреб дитини, теплотою, доброзичливістю, значним об'ємом взаємодії з малюком та/або доторками, повагою до побажань дитини, та адекватними обмеженнями забезпечують формування високого рівня соціалізації, незалежності, активності, впевненості у собі, допитливості.

Батьки немовлят повинні розуміти, що на цій стадії розвитку важливу роль відіграє не лише забезпечення фізичних потреб, а і якість турботи про дитину. Материнська любов і ніжність допоможе дитині здобути життєву радість та енергію. Для уникнення гальмування психічного розвитку потрібно приділяти якомога більше уваги дитині, особливо допоможе фізичний контакт.

Під час «раннього дитинства» батьки мають навчитися обмежувати свою дитину, коли та прагне контролювати та присвоювати. Залежно від стилю спілкування визначаються і виховні можливості батьків. Позитивно забарвлені емоційні контакти полегшують виховний вплив, проте при перевазі негативних взаємодій можуть виникати ускладнення. Наказовий стиль формує напруженість та стурбованість дитини.

Відповідно до результатів праць дослідників, можливо виокремити критерії батьківського ставлення. Основними є гнучкість, адекватність та прогностичність. Гнучкість у вихованні простежується у готовності та здатності змінювати стиль взаємодії та способах впливу. Прогностичність розглядається у відслідковуванні «зони найближчого розвитку». Адекватність базується на адекватній оцінці особливостей своєї дитини, на вмінні бачити та розуміти її індивідуальність [9, с. 81]. Батьки не повинні мати ціль «добре виховати дитину», адже вона повинна зростати такою як є. Деяким батькам характерна програма, яку вони нав'язують дитині вимагаючи, переконуючи, запевняючи та даючи поради. Дорослі мають розуміти та підтримувати ініціативи дитини, але створюючи кордон та рамки.

Основою благополуччя дитини є вираження емоційно позитивного прийняття дитини, демократичний контроль та кооперація. Необхідно проявляти щире зацікавлення та допомогу у справах дитини, але при цьому контролювати поведінку, пояснюючи її та свої дії. Важливу роль у розвитку відіграють заохочення

та похвала [4, с. 92]. У разі помилки дитини необхідно допомогти та підтримати, але в ніякому разі не застосовувати фізичні покарання та погрози.

Висновки

Отже, сім'я відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини. Вона є базовою одиницею, де можливо засвоїти перші моделі поведінки. Відносини в родині є основним чинником, що впливає на її емоційний розвиток, здатність до навчання та соціальну адаптацію.

Сучасні соціально-економічні зміни негативно позначаються на сімейних структурах. Низький рівень підготовки до виконання батьківських обов'язків, конфлікти в сім'ї та, як наслідок, розлучення призводять до розвитку психологічних проблем у дітей.

Особливе значення має ранній досвід взаємодії з батьками, завдяки якому дитина отримує перші уявлення про світ. Турботлива атмосфера та благополуччя у сім'ї відіграють важливу роль у формуванні умов позитивного досвіду розвитку дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дуткевич Т. В. *Дитяча психологія : навчальний посібник*. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
2. Кузікова С. Б. *Теорія і практика вікової психокорекції: навчальний посібник*. 2-ге вид., перероб. Суми: Університетська книга, 2020. 300 с.
3. Прищак М. Д., Гречановська О. В. *Психологія особистості: навчальний посібник*. [Електронний ресурс]. Вінниця: ВНТУ, 2024. 219 с. Режим доступу: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/43012>
4. Столярчук О. *Психологія сучасної сім'ї: навчальний посібник*. Кременчук: ПП Шербатих О. В., 2015. 251 с.
5. Теплюк А. А. Сім'я як первинне джерело психічного здоров'я дитини дошкільного віку. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 692–701. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2013_21_63
6. Токарева Н. М., Шамне А. В. *Основи вікової психології : навчально-методичний посібник*. Кривий Ріг : Тов ВВП «Інтерсервіс», 2013. 283 с.
7. Тунтуєва С. В. Соціально-психологічні особливості дітей, які розлучаються із біологічними сім'ями. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2015. № 1 (290). С. 193–198.
8. Хоржевська І. М., Гречешнюк І. В. *Емоційний стан дитини в ситуації розлучення батьків*. Габітус. 2021. Вип. 30. С. 185–189.
9. Федоришин Г. М. *Психологічні проблеми сімейного виховання : навчальний посібник*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 224 с.
10. Theunissen G. *Autismus* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.socialnet.de/lexikon/Autismus>

Базиліук Анастасія Дмитрівна – студентка групи 1 АКІТР-236, факультет інтелектуальних інформаційних технологій та автоматизації, Вінницький національний технічний університет, e-mail: nastyabaz434@gmail.com

Прищак Микола Дем'янович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, e-mail: m_pryschak@ukr.net

Anastasiia Bazyliuk Dmytrivna – student of group 1 AKITR-23b, Faculty of Intelligent Information Technologies and Automation, Vinnytsia National Technical University, e-mail: nastyabaz434@gmail.com

Mykola Demianovych Pryshchak – Ph.D (Pedagogics), Associate Professor of Philosophy and Humanitarian Disciplines Department, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: m_pryschak@ukr.net